

OB DELU VLADIMIRA KRALJA

Rast in razvoj slovenske kulture je v letošnjem letu boleče prizadela smrt prozaika, kritika in esejista Vladimira Kralja.

Rojen je bil leta 1901 v Celju, študiral je slavistiko in germanistiko v Ljubljani in na Dunaju, dramaturgijo pa v Pragi. Pred vojno je bil profesor v Mariboru in Ljubljani, med vojno je bil zaprt in interniran v Dachau. Od leta 1950 pa do smrti je bil profesor za teorijo

drame na Akademiji za igravsko umetnost v Ljubljani. — Njegovo literarno in uredniško delo se je začelo že v letih po prvi vojni, razmahnilo pa tik pred začetkom druge vojne. Že leta 1926 je skupaj s Cirilom Debevцем v Pragi urejal revijo Razgledi. V letih 1938—1941 je bil urednik mariborske revije Obzorja. V tem času je objavljал gledališko kritiko v revijah in dnevnem časopisju. Toda popolnoma je sprostil svoje velike literarne, literarnoteoretične in kritične zmožnosti šele po osvoboditvi. Objavljал je prozo in eseje v Novem svetu, Naših razgledih, Naši sodobnosti in Perspektivah, gledališke kritike, razprave in študije pa še v Gledališkem listu AIU, Razgledih, Novih obzorjih, Sodobnosti in Problemih. Vrsto let je bil glavni gledališki kritik Naše sodobnosti. Izdal je troje knjig: knjigo proze Mož, ki je strigel z ušesi (1961), izbor gledaliških kritik in razprav Pogledi na dramo (1963) in priročnik Dramaturški vademekum (1964).

Spominu Vladimira Kralja se oddolžujemo s ponatisom nekaterih pomembnih miselnih odstavkov, zapisanih v njegovih razpravah, esejih in kritikah.

Marx me je prepričal, da je socializem edina obramba ne samo človeka pred nasiljem sočloveka, marveč tudi obramba nekega naroda pred nasiljem drugega, močnejšega, edina praktično izvedljiva negacija zakona imperialistične džungle, po katerem se zdi docela prirodno, da žro večje ribe manjše... Vendar so me pri branju Marxa mučili še marsikateri problemi. Strinjal sem se z njim, da je osebna lastnina, kapital, največja skušnjava za individualistični pohlep človeka po imetju, za njegovo asocialnost in s tem za deformacijo človeka in družbe. Toda

ali ima individualizem kot prirojena lastnost vrste »homo sapiens« samo negativne, sebične možnosti, ali ne spada v individualizem človeka tudi njegova duhovna podjetnost, večna radovednost večno iščočega duha in z njim tudi njegova pravica, da, celo dolžnost, da se upre nečemu, o čemer sam pri sebi ni res prepričan. In ali ne bo prišlo v bodoči, socialistični brezrazredni družbi do nujnega protislovja med individualizmom kot duhovno podjetnostjo in duhovno radovednostjo na eni strani in med načeli kolektivnosti na drugi strani? Ali ne bo v bodoči družbi, kjer bodo mislili vsi za vse, kjer bo kolektiv mislil za vsakogar, ta kolektiv v zadnji pristojnosti nujno predstavljal neki birokratski aparat, ki še nikoli ni imel posebnega posluha niti za individualno duhovno podjetnost niti za moralno duhovni nemir v človeku?

(Memoari 1941—1945)

Vprašanje kulture, njenega pojmovanja in položaja v bodoči socialistični družbi, je bil tudi najbolj pogost predmet mojih razgovorov z mariborskimi socialisti. Čeprav ti ljudje nikakor niso bili profesionalci svetovne revolucije, tudi med njimi ni manjkalo dogmatikov in dogmatični so bili zlasti v stvareh, ki so jih najmanj razumeli, v vprašanih kulture. Kulturo so le preradi pojmovali kot dejavnost za razširjanje človeškega znanja, za zbiranje in posredovanje tega znanja ljudem. Tako pojmovana kultura, so menili, bo tudi v bodoče važen sektor družbene dejavnosti poleg drugih sektorjev, med katerimi bo seveda najvažnejši sektor materialne proizvodnje in sektor družbene vzgoje. Kar me je pri teh napovedih o bodoči družbi najbolj vznemirjalo, ni bila toliko očitna vulgarizacija pojma kulture, kakor načelno ločevanje kulture od vzgoje. In vrhu tega je bila ta vzgoja očitno mišljena kot družbena vzgoja, toda ali more družbena vzgoja ustvariti kaj več kot politično osveščeneža, bolj ali manj korektnega državljana? Ti in taki razgovori o naši bodoči družbi so bili v tistih dneh seveda popolnoma platonski kot razmišljanje o neki daljni resničnosti, čeprav je bila ta resničnost dejansko že v neposredni bližini.

(Memoari 1941—1945)

Tedaj smo zlasti ob večjih ruskih zmagah na svojih pogradih v zanesenem prividu skorajšnje bodočnosti preurejali našo zaostalo domovino. Načrtovali smo in hkrati izvrševali čudovite, mogoče in nemogoče načrte, rušili stare, zanikrne tovarne in gradili nove, vseh vrst in strok. Postavljali elektrarne na vseh naših vodah, vštveši Bohinjsko jezero. Porušili smo pol stare zanikrne Ljubljane in zgradili novo moderno mesto, izsuševali smo Ljubljansko barje in ga posejali z ukrajinsko pšenico itd. Podružbili, reorganizirali, nacionalizirali in razširjevali smo proizvodnjo. Skratka, predajali smo se zanesenim prividom ene same orjaške tovarne od Drave pa do Trsta. Kaj pa človek in kultura, sem si ob splošnem navdušenju upal misliti glasno. Ali ni eden glavnih smislov Marxovega nauka počlovečiti človeka in družbo? — Kajpak, tudi kultura bo dobila svoj sektor proizvodnje, enako kakor tudi družbena vzgoja. Nisem več ugovarjal kakor nekoč mariborskim socialistom, da družbena vzgoja sama ne more počlovečiti človeka, da kultura ni

znanje, se pravi zgolj znanje in da tudi ne more biti samo sektor neke dejavnosti, marveč mora biti obsežena v vseh sektorjih kot duhovno moralna osnova ljudi, ki neko družbeno dejavnost izvajajo. Za vso to zaneseno vero v objektivne danosti družbe, ki delajo same po sebi čudeže iz človeka, sem slutil misli 18. stoletja, prosvetljenstva in Rousseauja, vero prosvetlencev v vzgojlivost človeka z racionalnim poukom, njihovo prepričanje, da biti poučen pomeni biti dober, Rousseaujev mit o dobrem človeku, misel, da je človek po naravi dober, če pa je slab, je tega kriva samo družba in če se iz družbe izloči vse, kar je v nji slabega, postane človek sam po sebi dober, razumen.

(Memoari 1941—1945)

In morala, ki jo more današnje občinstvo razbrati iz Oidipove zgodbe? Ako odmislimo iz nje intrigo usode, je Oidipova pot najbolj čisto izražena ideja tragičnosti sploh: še tako veliko, plemenito stremljenje se more človeku preobrniti v zlo, v nasprotje tega, za čemer je človek težil. Mislim, da je ta tragičnost razumljiva v vseh časih in tudi danes, po drugi svetovni vojni.

(Sofokles: Kralj Oidipus, 1957)

Kadarkoli sem na nemških odrih gledal Schillerja, sem občutil vedno grozljivost mogočne dikcije in za njo, vzlic vsemu idealizmu, duha izrazito vojaškega naroda. Zakaj kadarkoli se Nemeč celotno, totalitarno zaljubi v kako idejo, ki naj odreši svet, ga pri tem ne vodi kakor Francoza sentimentalno človekoljubje, marveč vedno nasilje nad človeško naravo, neko brutalno poenostavljanje človekovega sveta, ki je očiten v vsej nemški idealistični filozofiji, tudi v Kantovi Kritiki praktičnega razuma.

(Friedrich Schiller: Don Karlos, 1959)

Moralna kriza, ki je našla izraza v Pirandellovih dramah, torej niti čisto Pirandellova osebna zadeva niti zadeva samo njegovega časa, marveč je izraz krize določne oblike evropske kulture, obolelega individualizma, ki se krčevito oklepa svojih pravic in se upira slehernemu omejevanju svoje suverenosti. Vsa današnja zahodnoevropska problemska dramatika obravnava v raznih podobah taisto temo — tesnobo in odpor človeškega individua, ki se noče dati duhovno razlastiti od raznih novih objektivnih bogov — bodisi da so ti naravoslovna mehanika, bodisi da so vsemogočna družba in država.

(Luigi Pirandello in njegov Henrik IV., 1956)

Vsi evlucijski nauki so nujno zamišljeni objektivno, v smislu napredka družbe in njene civilizacije, ne pa v smislu rasti in razvoja človekovega dostojanstva. Toda ali ta v vseh evlucijskih teorijah subalternu obravnavani individuum ne postaja tako rekoč vzajemno bolj srečen, bolj svoboden in dostojanstven spričo blagodat, ki jih prispeva za človeško kulturo in civilizacijo? Konkretno: Brez dvoma je velik napredek od rimske vojaške latrine do današnjega WC, od rimskih

brzotekov pa do današnjega telefona in radia, od grškega ognja pa do današnje atomske in vodikove bombe. Toda ali se je spričo vseh teh nedvomnih civilizacijskih pridobitev sorazmerno enako razvil tudi naš čut za človečnost, naše spoštovanje za človeško dostojanstvo?

(Miroslav Krleža: Aretej, 1960)

Osebo sicer pozdravljam nastanek take filozofske usmerjene struje, konkretno — zveze Marxovega humanizma in zgodovinskega materializma s Heideggerjevim in Sartrovim individualizmom, saj je prav pomanjkanje filozofske izšolanega mišljenja dopuščalo megleno nenačelnost v naši umetniški in družbeni kulturi pretekle dobe, vendar se mi tak mešan zakon filozofske sistematike in literature za svobodo literarnega ustvarjanja ne zdi najbolj posrečen. Smoter neke sistematske filozofije ni samo spoznavanje sveta, marveč je, danes bolj ko kdaj poprej, neko ravnanje, delovanje človeka v konkretnem življenju in s to svojo zahtevnostjo tak filozofski sistem prej omejuje, kot razširja svobodo umetnika.

(Primož Kozak: Afera, 1962)

In danes? Direktor Borkman naših dni v času, ki mu ga daje avtor na razpolago, presedi že vrsto kazni, in to ne zaradi osrečevanja človeštva, marveč zaradi lastne osrečitve, in iz ječ prihaja vedno na boljša direktorska mesta in njegova žena občuduje njegovo zasebno podjetnost, ki ji omogoča razkošno stanovanje, vilo na deželi in po vsaki presedeni kazni boljši tip avta. In ali je doktor Stockmann, ki se iz skrbi za ljudsko zdravje upre komercializirani morali občine in javnosti in pri tem do konca tvega vse, svojo službo in obstoj svoje družine, ali je tak junak sploh mogoč v naših dneh, ko vsak pazi na to, da ne stopi drugemu na kurja očesa, zato da pusti ta tudi njega samega šariti po svoje? Kako zahtevati pozitivne junake in pozitivno atmosfero na odru, če jih ni v življenju? Tako je pač moralno podnebje po drugi svetovni vojni verjetno povsod na tem ljubem svetu. In zato je izraz tega moralnega podnebja naših dni v dramatiki naših dni groteska, ironija in satira.

(Estetski pogovori s samim seboj, 1962)

Danes verjetno edino možni estetski kriterij na področju dramatike je princip pristnosti, doživljenosti neke dramske tvorbe kot izpovednega dokumenta časa. Ali ni že Hegel na nekem mestu dejal, da je vse, kar je resnično, tudi pravo? Ta misel ima še druge možne variante: Ali ni vsaka oblast od boga? Ali nima vsaka doba take umetnosti, kakršno si zasluži? In zoper to dejstvo je verjetno nemočna vsa estetska policija, kakor nam to dokazuje več kot dvatisočletna zgodovina evropske gledališke umetnosti.

(Esej o dramatičnem, 1963)